

Marino BADURINA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

mbadurina90@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2989-7603

Nacionalizam i socijalizam u Jugoslaviji krajem 1960-ih i početkom 1970-ih: Dinamika odnosa između Partije i intelektualaca

Apstrakt: Ovaj rad analizira složeni odnos između vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije (Partije) i intelektualaca u Jugoslaviji krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, s naglaskom na povezanost nacionalizma i socijalizma. Jugoslavenski socijalizam, iako deklarativno internacionalistički, imao je svoje korijene u nacionalizmu, što je uvjetovalo njegovu trajnu raspolućenost. Partija je težila sintezi univerzalističkih socijalističkih ideala s partikularnim nacionalnim identitetima, dok su intelektualci istovremeno promovirali socijalističke vrijednosti i artikulirali nacionalne aspiracije „uvijene” u socijalističku retoriku. Njihova uloga bila je ambivalentna: kritizirali su monopol Partije, ali su često ostajali unutar istih ideoloških okvira. Rad zaključuje da je taj odnos, obilježen sukobima i međusobnim utjecajima, pokazao kako nacionalizam nije bio samo prepreka socijalizmu, već i sam njegov temelj, čime je trajno oblikovao političke i društvene procese u Jugoslaviji.

Ključne riječi: Jugoslavija, intelektualci, Partija, nacionalizam, socijalizam

Uvod

Jugoslavija je u 1960-im godinama bila poprište kompleksne i revitalizirane interakcije između nacionalizma i socijalizma. Ova dva naizgled suprotstavljena koncepta našla su se u neobičnom suživotu, vođenom pod partijskim vodstvom Saveza komunista Jugoslavije. Josip Broz Tito, vođa Jugoslavije, težio je stvoriti jedinstveni oblik socijalizma koji bi odgovarao specifičnostima jugoslavenskih naroda i njihovim nacionalnim stremljenjima. Jugoslavenski socijalizam pokušao je uspostaviti ravnotežu između nadnacionalne ideje bratstva i jedinstva te očuvanja, ili čak promoviranja, nacionalnih identiteta, što je bio potez koji je dovodio do povremenih tenzija, ali i ostvarenja kratkotrajne stabilnosti.

Dinamika odnosa između Partije i intelektualaca u Jugoslaviji krajem 1960-ih i početkom 1970-ih bila je oblikovana širim političkim i društvenim procesima unutar socijalističkog sistema, razvojem samoupravnog modela jugoslavenskog socijalizma, ali i specifičnim izazovima nacionalnog pitanja. Postojeća historiografija pruža različite perspektive na ove teme. Klasične studije, poput rada Paula Shoupa (*Communism and the Yugoslav National Question*, 1968), razmatraju nacionalno pitanje u Jugoslaviji u kontekstu globalnih procesa izgradnje nacija, dok Steven L. Burg (*Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia*, 1983) analizira institucionalne mehanizme Partije i države u reguliranju političkih tenzija. Sabrina P. Ramet (*Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*, 1992) primjenjuje teorijski okvir ravnoteže moći na jugoslavenski slučaj, fokusirajući se na institucije i političke elite. Hilde Katrine Haug (*Creating a Socialist Yugoslavia*, 2012) istražuje način na koji su jugoslavenske komunističke elite pokušavale oblikovati „socijalističku soluciju” nacionalnog pitanja, dok se dublja analiza kulturnih i društvenih procesa u tim politikama često zanemaruje.

S druge strane, postoje i studije koje istražuju ulogu intelektualaca u ovim procesima i njihov odnos prema vladajućoj ideologiji. Audrey Budding (*Srpski intelektualci i nacionalno pitanje 1961–1991*, 2004) bavi se intelektualnim krugovima u Srbiji i njihovim odnosom prema jugoslavenskom socijalizmu, dok Jasna Dragović-Soso (*Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, 2002) analizira ulogu, prvenstveno srpskih intelektualaca u delegitimaciji jugoslavenske državne ideologije. Ovi radovi ukazuju na to da su intelektualci krajem 1960-ih i početkom 1970-ih igrali *ključnu* ulogu u redefiniranju nacionalnih identiteta i društvenih vizija, često dolazeći u sukob s državnim i partijskim strukturama.

Upravo ova dinamika između političke kontrole i intelektualnog djelovanja stoji i u središtu ovog istraživanja. No s pretpostavkom da, premda su u takvoj dinamičnoj atmosferi, posebno krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, intelektualci igrali važnu ulogu kao sudionici, ali i kritičari tog sustava, njihova pozicija je ipak bila ambivalentna – s jedne strane promicali su socijalističke vrijednosti i pridonosili (više)nacionalnom jedinstvu, dok su s druge strane postajali sve glasniji u kritiziranju partijskog establišmenta zbog nedostatka političkih sloboda i demokratskih reformi.¹

Pod pojmom intelektualca ovdje, u najširem smislu, podrazumijevamo gotovo svaku osobu koja *misli* i spremna je to svoje mišljenje dijeliti i posredovati kroz javnu sferu. To je blisko definiciji Friedricha Hayeka po kojoj intelektualci nisu samo eksperti u svom polju, nego posrednici ideja koji su

¹ Većina literature objavljene posljednjih desetljeća o ulozi i položaju intelektualaca u socijalističkoj Jugoslaviji u cjelini prenatlažava njihovu važnost, uključujući i njihovu ulogu u raspadu Jugoslavije. Tek poneki autor dovodi u pitanje te samorazumljive pretpostavke o intelektualcima kao kakvoj izdvojenoj sferi koja je odlučujuće utjecala na događaje. Vid. primjerice: Петар Ристановић, *Илузија моћи: српски кријички интелектуалци и илузија моћи* (Београд: Фондација Александра Невског, Принцип ИП, 2020).

upoznati sa širokim rasponom tema i osposobili su se da te teme javno komuniciraju,² pri čemu se razlike među intelektualcima mogu prvenstveno ogledati u stupnju znanja, kritičkog mišljenja, kreativnosti i, naposljetku, utjecaja.³

S druge strane, u ovom radu ni termin *Partija* nije (pre)usko shvaćen, samo kao stanovita politička organizacija, već i kao širi ideološki i institucionalni aparat koji je oblikovao društveno-političku realnost u socijalističkoj Jugoslaviji. Partija nije bila samo Savez komunista, već i sustav institucija, političkih praksi i diskurzivne moći koji je definirao granice dopuštenog mišljenja, pri čemu odnos intelektualaca i Partije u ovom sistemu nije bio jednostran – uključivao je *obostrano* prihvaćanje, prilagodbu, pregovaranje, ali i kritiku ili otpor. Ova dvosmjerna dinamika ključna je za razumijevanje kako su se oblikovali intelektualni i politički procesi u Jugoslaviji krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, ovdje s naglaskom na nacionalno pitanje i socijalizam.

Cilj ovog rada je (pre)ispitati upravo taj specifičan odnos između nacionalizma i socijalizma u Jugoslaviji, posebno u navedenom periodu, fokusirajući se na ulogu intelektualaca u tim procesima. Rad polazi od teze da je upravo u tom periodu postalo jasnije nego ranije da socijalizam zapravo ne može nadvladati svoju nacionalističku genezu, ali i da intelektualci u konačnici nisu predstavljali pravu alternativu postojećem sustavu i ideologiji, već su njihovu ulogu presudno oblikovale reakcije vlasti.

Dapače, svi tadašnji društveno relevantni akteri određivali su prirodu jedni drugima. Šezdesetosmaški duh i revolucionarne metode i te kako su utjecali na eksplicitnije nacionalne pokrete, uključujući i hrvatski studentski pokret, početkom 1970-ih. Uostalom, i jedni i drugi predstavljali su izazov monopolu Partije. No, te 1968. godine svi koji nisu bili praxisovci, pa i oni kasniji prvaci nacionalnog masovnog pokreta u Hrvatskoj, poput Šime Đodana ili Marka Vesele, bili su protiv eskalacije i izlaska studenata na ulice, što je bilo u skladu s linijom Saveza komunista.⁴ Dapače, kao platforma studentskog pokreta bili su proklamirani upravo Program SKJ i Ustav.⁵ Masovni pokret, kojeg je po prirodi

² Friedrich A. Hayek, „The Intellectuals and Socialism”, *University of Chicago Law Review* 16, no. 3 (1949): 421.

³ Za sveobuhvatniji pregled različitih poimanja i definicija intelektualaca, posebno u kontekstu intelektualne historije i historije intelektualaca vidjeti: Branimir Janković, „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji”, u *Intelektualna historija. Dijalog s povodom* 6, prir. Branimir Janković (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; FF Press, 2013), 19–48.

⁴ Marko Zubak, „The Yugoslav Youth Press (1968–1980): Student Movements, Subcultures and Communist Alternative Media” (doktorska disertacija, Central European University Budapest, 2013), 166–167; Marko Zubak, „The Croatian Spring 1967–1971: Testing the Pitfalls of the Croatian Historiography and Beyond”, *East Central Europe* 32 no. 1–2 (2005): 220–222; Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968* (Zagreb: Ljevak, 2012), 280; Marino Badurina, „Javna polemika Stipe Šuvara i Šime Đodana iz 1969. kao primjer borbe ideja u (trans)nacionalnom kontekstu”, *Časopis za suvremenu povijest* 53, br. 3 (2021): 229–230.

⁵ Boris Kanclajter i Krunoslav Stojaković, „1968’ u Jugoslaviji – studentski protesti između Istoka i Zapada”, u *1968 – Чейргесей година после* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 459.

stvari teže usustaviti i kontrolirati, uvijek je zazivan tek onda kada su se i političke i intelektualne vođe osjećale dovoljno samouvjereno.

Andrew Wachtel iznio je logičnu tezu da je nacionalna kultura preduvjet političke zajednice, da bi potom tvrdio kako se od sredine 1960-ih u Jugoslaviji namjerno nije stvarala jugoslavenska kultura, nego zasebno nacionalne, pa i regionalne kulture.⁶ No, to opet nije mogla biti samo stvar namjere, jer koncept namjere sugerira da je moglo biti i drukčije. No, ako je u Jugoslaviji prihvaćeno neminovno postojanje nacija, dapače do kraja 1960-ih odmaklo se i na putu konstituiranja novih nacija (npr. Muslimani), to samo znači da će se te nacije nužno početi ponašati kao i sve druge nacije, dakle kompetitivno, nadmetalački. Ekonomsko natjecanje je nešto što se u čitavom periodu modernosti uzima zdravo za gotovo. No, povijesno gledano, upravo je pojava nacionalizma mase ljudi obvezala na beskonačnu utrku za nacionalni prestiž i time stvorila fenomen ekonomske konkurentnosti, usmjerenosti na ekonomski rast i za pravo „duh kapitalizma“. Stoga, iako su te ideje izvorno proizašle iz anglosaksonskog individualističkog nacionalizma s vremenom su postale osnova i za sve kolektivističke nacionalizme i ideologije.⁷

Tzv. socijalističke nacije u tom pogledu nisu bile nikakva iznimka ili stvarnost *sui generis*. S druge strane, možda najjači ideološki element u njima bila je potreba za dokazivanjem vlastite slabosti, ugroženosti i ugnjetenosti. U marksističko-lenjinističkoj teoriji slabost malih naroda prednost je kad žele ostvariti svoje interese. Više-manje sve su jugoslavenske nacije to htjele dokazati, a dvije najveće, Hrvati i Srbi, još ponajviše.

Argument Susan Woodward da se Jugoslavija kasnije nije raspala zbog etničkih mržnji, nego zbog sociopolitičkih i ekonomskih razloga jest čvrst, ali je donekle i redundantan.⁸ Jer sociopolitički i ekonomski okvir modernosti jest upravo nacionalistički, a nacionalizam je u slučaju srednjoeuropskih i istočnoeuropskih naroda povijesno bio dominantno etnički i kolektivistički. Ekonomske reforme, nezaposlenost i pritisci internacionalizacije ili globalizacije, koje Woodward opisuje, ne mogu se odvojiti od nacionalizma jer ti procesi često aktiviraju i oblikuju nacionalističke ideologije. U tom kontekstu, ekonomske politike i strukturni izazovi na koje ona ukazuje nisu djelovali samo paralelno s nacionalizmom, već su funkcionirali unutar njegovog formativnog okvira, jačajući kolektivne identitete i težnje koje su na kraju doprinijele raspadu Jugoslavije. Ekonomski izazovi i reforme ne mogu se razumjeti bez razmatranja nacionalizma kao ključnog faktora koji oblikuje političku, društvenu i ekonomsku stvarnost. Nacionalizam nije bio samo posljedica ekonomskih pritisaka, već je bio njihova matrica i pokretač.

⁶ Andrew B. Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia* (Stanford: Stanford University Press, 1998), 184–197.

⁷ Liah Greenfeld, *The Spirit of Capitalism: Nationalism and Economic Growth* (Cambridge, Massachusetts and London, Harvard University Press, 2001), 1, 21–26.

⁸ Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995), xiv.

Nacionalizam kao temelj socijalizma

Za razumijevanje jugoslavenskog socijalizma važno je najprije postaviti teorijski okvir u kojemu se analiziraju nacionalizam i socijalizam, te osvijetliti njihove složene i nerijetko komplementarne aspekte. Nacionalizam je moderna kultura i simbolički plan moderne stvarnosti, način na koji, htjeli ili ne htjeli, i dalje vidimo i konstruiramo svijet.⁹ Također, sve moderne ideologije, od socijalizma i komunizma, preko liberalizma, do fašizma i nacizma proistekle su, i jedino su mogle proisteći, iz ere nacionalizma kao prvog pogleda na svijet koji je suverenitet izmjestio iz Boga, kralja, cara, i preselio ga u Narod, koji je definirao modernu državu kao izraz tog narodnog suvereniteta, i koji ju je učinio sekularnom.¹⁰ Komunizam i socijalizam tako su samo posljedični derivati kolektivističkog tipa nacionalizma. Dapače, budući da sami pojmovi *komunizam* i *socijalizam* imaju genezu u Francuskoj, upravo u ranom periodu razvoja francuskog nacionalizma (18. stoljeće), bili su naprosto korišteni kao sinonimni izrazi za kolektivistički nacionalizam.¹¹

Stoga, iako je, konkretno historijski gledano, nacionalizam često bio promatran kao problematičan fenomen unutar socijalističkog konteksta, ovdje polazimo od premise da je pogrešno na nacionalizam i socijalizam gledati kao na međusobno suprotstavljene ideologije.¹²

Kako je to sažeo John Breuilly: „Ideologija također nacionalistima pruža cilj u koji ne vjeruju samo oni sami, već i mnogi drugi, često uključujući i protivnike koji su odgojeni na sličnim intelektualnim pretpostavkama i vrijednostima. U mjeri u kojoj se nacionalistički ciljevi čine relevantnima za interese različitih političkih elita i društvenih klasa, toliko će nacionalistička ideologija biti ojačana načinom na koji članovi tih skupina mogu prihvatiti da su dio nacije”.¹³ Drugim riječima, svaka moderna ideologija, uključujući socijalizam, može postati gorivo za nacionalizam jer ideologije dijele slične osnovne elemente: kolektivni identitet, zajedničke vrijednosti i ciljeve. Kada ideologija, poput socijalizma, naglašava jedinstvo i borbu za prava, lako se može preoblikovati u nacionalističku priču usmjerenu na zaštitu „naše” nacije od vanjskih prijetnji ili nepravdi. Uloga intelektualaca, odgojenih u okruženju socijalističkih ideala, ilustrativna je jer oni mogu oblikovati nacionali-

⁹ Liah Greenfeld, *Nationalism and the Mind: Essays on Modern Culture* (Oxford: Oneworld Publications, 2006), 204; Liah Greenfeld, *Nationalism: A Short History* (Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2019), 19.

¹⁰ Greenfeld, *Nationalism: A Short History*, 101.

¹¹ Isto, 88.

¹² Martin Mevius, „Reappraising Communism and Nationalism”, *Nationalities Papers* 37, no. 4 (2009): 377; Erik Van Ree, „Nationalist Elements in the Work of Marx and Engels: A Critical Survey”, *MEGA – Studien* 6, no. 1 (2000): 25–26; Erik Van Ree, *Boundaries of Utopia: Imagining Communism from Plato to Stalin* (London: Routledge, 2015), 10.

¹³ John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993), 63–64.

stičku ideologiju tako da je učine prihvatljivom i povezivom s univerzalnim vrijednostima.

Iako su često dolazili u koliziju poput, metaforički rečeno, *oca* (nacionalizam) i *razmetnog sina* (socijalizam), s druge strane mogli su biti komplementarni i na još jedan način. Naime, nacije su se pokazale kao dosad najotpornija forma ljudske zajednice koja reflektira povećanu razinu ljudske djelatnosti (*agency*), što je zapravo i suština modernosti.¹⁴ Ako to prihvatimo, postaje jasnije kako su i intelektualci mogli iskoristiti tu (dvostruku) mogućnost za vlastitu hiperaktivnost, koju je socijalistička ideologija dodatno poticala. Komunizam je na taj način bio ne samo internacionalistički, nego i hipernacionalistički.

Budući da su načela nacionalizma postala osnovom za političke i društvene pokrete koji su težili samoodređenju naroda i kolektivnoj identifikaciji i u Jugoslaviji, nasuprot svoj deklarativnosti, nacionalizam je bio prisutan u svim sferama društvenog života, bez suštinske razlike između nacionalizma izvan i unutar same vladajuće Partije.¹⁵ U Programu SKJ iz 1958. godine jasno je rečeno da jugoslavenstvo nije etničko, nego je to vid „socijalističkog internacionalizma”.¹⁶ Partikularni interesi su bili „uvijeni” u marksističku doktrinu, dok je svaka jugoslavenska nacija bila zagledana u sebe i svoj „tragizam”.¹⁷ No, to da je svaka nacija bila zagledana u sebe i svoju obespravljenost također se može tumačiti kao refleks dominantne ideologije, jer upravo je u marksističko-lenjinističkoj vizuri bilo važno biti žrtva, slabiji, ugnjetavan. To načelo bilo je proklamirano još 1920. na Drugom kongresu Komunističke internacionale, kada je slogan iz Komunističkog manifesta (1848) „Proleter i svih zemalja, ujedinite se”, dopunjen u Lenjinovoj varijanti s „Radnici i ugnjeteni narodi (nacije) svih zemalja, ujedinite se”. U takvoj vizuri tri stvari su bile ključne: svijet je bio podijeljen na ugnjetenje i tlačiteljske nacije, nacionalni pokreti bili su uvjetovani njihovom revolucionarnom dimenzijom i ugnjetene nacije su morale isticati svoju poziciju slabih kako bi stekle moralno i ideološko pravo na oslobođenje.¹⁸

U socijalističkoj Jugoslaviji marksističko-lenjinističke postavke o pravu na samoopredjeljenje bile su prilagođene kako bi se legitimiralo federalno uređenje i jednakost naroda. Svaka nacija (Hrvati, Srbi, Slovenci, Albanci, Makedonci itd.) isticala je svoju povijesnu ugnjetenost kako bi

¹⁴ Atsuko Ichijo, *Nationalism and Multiple Modernities: Europe and Beyond* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013), 39.

¹⁵ Olivera Milosavljević, *Činjenice i tumačenja: dva razgovora s Latinkom Perović* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2010), 51.

¹⁶ Sergej Flere i Rudi Klanjšek, *Da li je Jugoslavija morala da umre* (Beograd: Dan Graf, Danas, 2017), 56.

¹⁷ Flere i Klanjšek, *Da li je Jugoslavije morala da umre*, 60.

¹⁸ John Riddell, eds., *Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! Proceedings and Documents of the Second Congress of the Communist International, 1920 (Volume 1)* [Lenjinov izvještaj o nacionalnom i kolonijalnom pitanju] (New York: Pathfinder, 1991), 211–213.

opravdala autonomiju i pravo na zaštitu vlastitih interesa unutar zajedničkog socijalističkog okvira. Istovremeno, te su postavke često bile instrumentalizirane u međusobnim sukobima za političku, ekonomsku i kulturnu dominaciju unutar federacije.

Jugoslavenski socijalizam nije mogao, pa ni želio, potpuno nadvladati svoju nacionalističku genezu, jer su nacionalni identiteti i aspiracije bili previše ukorijenjeni u kolektivnu svijest naroda federacije. To je zakonomjerno moralo dovesti do divergencija, pa i sukoba interesa. Ako je nacionalizam kao okvir moderne svijesti najviše doprinio kapitalističkom pogledu na svijet, onda je, s druge strane, nemoguće odvojiti povijesni komunizam od kompeticije s kapitalizmom i u 19. stoljeću već etabliranim kapitalističkim silama, dok tek kasnije može uslijediti prevladavanje kapitalizma.¹⁹ S druge strane, odnos kompetitivnosti nije isključen ni između socijalističkih nacija i država, pogotovo u uvjetima njihova neravnomjernog (ekonomskog) razvoja i napretka.

Ta svijest se u socijalističkoj Jugoslaviji, u čitavom poslijeratnom periodu, razvijala postupno, dobivši širi zamah tek 1960-ih. U prvoj polovini 1960-ih, tada još uvijek po književnim časopisima i novinama, raspravljaju uglavnom Srbija i Slovenija, točnije njihovi intelektualci. Tako je primjerice 1956. Zoran Mišić („integralna jugoslavenska kultura”) vodio polemiku s Dragom Šegom („internacionalizam nije ograničen samo na Jugoslaviju”), a 1961. odvila se puno poznatija polemika između Dobrice Ćosića („jugoslavenski kriteriji u kulturi”) i Dušana Pirjevca („afirmacija i procvat nacija do iscrpljenja svog bića”).²⁰

Hrvatska se intelektualna javnost budi tek nakon ili uoči pada Aleksandra Rankovića u srpnju 1966. Indikativan je slučaj Matice hrvatske unutar koje u ljeto 1966. upravo komunistički aktiv postavlja/ponovno otvara i reaktualizira nacionalno pitanje.²¹ Doduše, tada još uvijek stidljivo, da bi se ono u narednom periodu razvijalo i zaoštravalo u uzajamnoj povratno-povratnoj dinamici između službenih partijskih i državnih struktura, kulturnih organizacija, intelektualnih kružoka i javnosti.

Taj proces posebno je ubrzanje dobio krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, kada su intelektualci postali glasniji i naizgled samostalniji u arti-

¹⁹ Socijalisti su vjerovali da bi usvajanjem socijalizma njihove zemlje stekle prednost nad drugima, smatrajući ga superiornim sustavom. Kršćanski socijalist Gerrard Winstanley prvi je istaknuo da bi Engleska trebala uspostaviti zajednicu dobara (*community of goods*) radi globalne dominacije. Francuski (proto)komunisti, poput Mablyja i Džamyja, vidjeli su komunizam kao sredstvo vojne moći. Marx i Engels smatrali su da bi komunistička revolucija obnovila Njemačku i potkopala britansku ekonomsku nadmoć. Lassalle, Dühring i Vollmar tvrdili su da bi socijalizam Njemačkoj donio prednost na svjetskom tržištu, dok je Lenjin radikalno zagovarao da će socijalistička ekonomija brzo pretvoriti Rusiju u globalnu silu. Usp. Van Ree, *Boundaries of Utopia*, 193.

²⁰ Flere i Klanjšek, *Da li je Jugoslavija morala da umre*, 50–52.

²¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond Matice hrvatske (1567), kut 171, Nacionalno pitanje u Hrvatskoj i odnos Matice hrvatske prema njemu.

kuliranju stavova i vrijednosti koje su smatrali važnima, a koji su se često odnosili na revitalizaciju nacionalnih ideja i sadržaja. Posebno je u ožujku 1967. odjeknula „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” iza koje je stalo 18 hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija. Takav institucionalni bedem bio je krajnji ishod želje i potrebe hrvatskih intelektualaca, u ovom slučaju jezikoslovaca i pisaca, da se borba za jezik, uopće za vlastite interese, prebaci na institucionalno polje, dakle da se ne odlučuje po principu majoriteta, da ne odlučuju „ni dogovori ni glasanja”.²² To je bilo u skladu sa socijalističkom ideologijom prema kojoj se slabijega, onoga tko je u manjinskoj poziciji mora zaštititi bezuvjetno, bez izlaganja bilo kakvoj majorizaciji. Paradoks je nastao onda kada se pokazalo da u Jugoslaviji zapravo svaka nacija sebe vidi kao manjinsku.²³ Tako je socijalizam sve više služio kao sredstvo za ostvarenje nacionalnih ciljeva, a ne obrnuto.

Intelektualci kao graditelji nacije i/ili socijalizma

Intelektualci, dakle, kao svojevrsni dežurni mislioci u društvu, odvijek govore i o temama za koje nisu usko stručni ili specijalizirani. Javnost ipak investira veće povjerenje u njihovo mišljenje. Pretpostavlja se da oni, kad iznose mišljenje, polaze od kritičkog mišljenja i dovođenja u pitanje dominantnih narativa, sistema, pojedinaca itd. Također, da su te svoje stavove spremni braniti i po cijenu vlastite žrtve. S druge strane, intelektualci nisu samo kritičari, nego mogu biti i promotori, čak apologeti, određenih ideja i ideologija. U svakom slučaju, intelektualaca nema bez društva i kulture. Budući da je osnovni društveni i kulturni okvir modernosti upravo nacionalizam,²⁴ i uloga intelektualaca izvan nacije, koliko god tu naciju nastojali prevladati, praktički je nezamisliva.

Uloga intelektualaca kao *graditelja nacije* često se očituje kroz sudjelovanje u nacionalnim pokretima, formuliranju ideologija i aktivnom sudjelovanju u društvenim promjenama. U Jugoslaviji 1960-ih, intelektualci su bili ključni nositelji socijalističke ideologije, ali istovremeno su prepoznali važnost očuvanja, pa i osnaživanja, nacionalnih identiteta. No, ako prihvatimo kako je nacionalizam, prije svega, politički projekt koji se bavi pitanjem državne moći,²⁵ onda je i u jugoslavenskom kontekstu bilo neizbježno da se on, makar se primarno ohrabrio i javio u polju kulture ili ekonomije, pretoči na

²² Слободан П. Селинић, *Србија и језички сукоб у Југославији 1967* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2017), 68–69.

²³ Dejan Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla* (Zagreb, Beograd: Prometej, Samizdat B92, 2003), 15.

²⁴ Naime, bez povijesne ideje nacije kao zajednice međusobno ravnopravnih pojedinaca niti jedna moderna ideologija ne bi imala pretpostavke za svoj nastanak. To vrijedi beziznimno za sve moderne ideologije, od klasičnog liberalizma preko socijalizma i komunizma do nacifašiz(a)ma itd.

²⁵ Breuilly, *Nationalism and the State*, 1–2.

polje politike, doslovno u područje političkog odlučivanja, dakle da naposljetku želi zadrijeti u sama kadrovska pitanja. Time je sukob s kadrovskom strukturom na vlasti bio neminovan.

Kolizija je nastala kada su intelektualci, kao neformalna zajednica, ali još više unutar nekih institucija poput Matice hrvatske, Društva književnika ili nekih novinskih kuća poput *Vjesnika* počeli poluautonomno provoditi svoju agendu, zadirujući podjednako i u kulturu i u ekonomiju koje su za hrvatski nacionalni pokret bile podjednako važne.²⁶ Sve su te institucije bile svojevrsne košnice u kojima su intelektualci poput pčela radilica prihvatili logiku koju su naučili od same Partije: da budu idejna avangarda, da usmjeravaju, prosvjeđuju, educiraju. Partija dugoročno nije mogla dopustiti da je te poluformalne grupe tuku na njenom (idejnom) terenu. Uostalom, i jedni i drugi znali su da se iza proklamacija o idejnoj borbi u pozadini vodi najklasičnija borba za vlast, za moć, a nje nema bez države, vojske, policije, tajne policije itd.

U Jugoslaviji intelektualci su služili kao svojevrsni most između socijalističkih ideala internacionalizma i realnosti nacionalnih identiteta unutar federacije. S jedne strane, oni su podržavali partijske napore u izgradnji „jugoslavenskog (socijalističkog) identiteta“, dok su s druge strane djelovali kao kritičari, osporavajući partijsko monopoliziranje ideološkog prostora i nedostatak političke pluralnosti. Njihov položaj bio je dvosmislen – težili su očuvanju autonomije kulturnog polja, a istovremeno su sudjelovali u političkom životu, kako bi utjecali na smjer socijalističkog razvoja.

Kao što je Anthony D. Smith primijetio, intelektualci se često nalaze uhvaćeni između tradicionalističkih, asimilacionističkih i reformističkih pristupa u odnosu na uspostavu moderne „znanstvene države“, a u opreci prema predmodernoj državi utemeljenoj na religioznom autoritetu.²⁷ No, i socijalistička Jugoslavija se može shvatiti kao država koja je funkcionirala kao historijsko-ideološki mikrokozmos, sa svojom pretpoviješću, s vlastitim početkom, nultom godinom (eventualno nekoliko nultih godina; 1919. i osnivanje KPJ, 1937. i dolazak Josipa Broza Tita na čelo Partije, 1941. i početak Narodnooslobodilačke borbe i revolucije, 1945. i pobjeda u ratu, 1948. i raskid sa Staljinom itd.), vlastitim neosakralnim i neoreligioznim autoritetima, novokonstruiranom tradicijom, elitama, narodima, klasom, društvenim sistemom, ulogom u svjetskoj politici i podjeli rada. Iako gotovo ništa od toga nije bilo bez presedana i bez kontinuiteta, željelo se ostaviti dojam da je nova era zapravo jedina moguća, „najbolji od svih mogućih svjetova“ (Leibniz) ili u Krležinoj parafrazi „socijalizam nije program nego historija koja se ostvaruje“ (intervju za *Politiku*, 1–3. siječnja/januara 1967).²⁸ Zato su već 1960-ih jugo-

²⁶ Audrey Budding, *Srpski intelektualci i nacionalno pitanje 1961–1991* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2004), 74–76.

²⁷ Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (New York: Holmes and Meier Pub, 1983), 241–243.

²⁸ Meri Štajduhar, „Intervju“, u *Krležijana 1 (A–L)*, ur. Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski Zavod „Miroslav Krleža“, 1993), 368.

slavenski tradicionalisti, zapravo oni koji su branili nasljeđe 1940-ih, ili čak ranije, predratne, predrevolucionarne faze. No, oni se ne bi mogli smatrati pravim tradicionalistima, jer nipošto nisu bili za puki *status quo*. Tzv. partizanska generacija političara (Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić itd.) bila je zapravo inicijator političkih, društvenih i ekonomskih reformi 1960-ih godina. I oni, i nova politička i intelektualna generacija koja se ubrzano pomaljala ispod njihova šinjela, htjeli su biti reformatori. Jedni su se više nadali „nacionalizmu s ljudskim likom“, nekoj varijaciji ranije proklamiranog „bratstva i jedinstva“, dok su drugi više maštali o „humanom, demokratskom socijalizmu“ pri čemu su se i jedni i drugi nadali da će nacionalno (ili nacionalističko) u svojim krajnjim konzekvencama ipak moći biti ukroćeno. Prvi su možda više računali na povijesno iskustvo, strah od ponovnih sukoba, ratova, genocida, a drugi na ideološko kroćenje, uvjerenje da će socijalizam, odnosno samoupravljeni socijalizam u jugoslavenskoj varijanti, s vremenom raz riješiti sva protuslovlja, pa i ona međunacionalna.

No, jugoslavenska *religija* nikad nije bila samo socijalistička, nego se odnosila upravo na osjetljivo nastojanje balansiranja socijalizma i nacionaliz(a)ma. Primjenjujući Smithovu shemu, reformisti pak, imaju najteži zadatak. Oni koji su rasli i u tradicionalizmu i u modernosti neće se međusobno složiti oko toga kako reformirati vladajuću *religiju* (u ovom slučaju kohabitaciju nacionalizma i socijalizma). Naposljetku, borba za reformu socijalizma sve više se pretvarala u borbu za reformu one geneze iz koje je socijalizam i nastao, a to je nacionalizam. Pitanje (re)definiranja, kasnije će se pokazati i opstanka, Jugoslavije naposljetku je bilo više pitanje „nacionalizma (a ne socijalizma) s ljudskim likom“. No, želja da se reformira nacionalistički referentni oblik značiti će udublјivanje u taj isti pogled na svijet, tradicionalni, i sa sve većim poniranjem u tu perspektivu bit će sve teže podrivati ga. Tako su na kraju svi akteri, koji su se nominalno odricali „nacionalizma“ kao kakve kontaminirane riječi, zapravo i sami bili – nacionalisti.

Smith zaključuje: „Nacionalizam se rađa među inteligencijom, kada mesijanski ‘asimilacionisti’, pokušaju realizirati njihove prijašnje vizije prisvajajući etničko rješenje defenzivnih reformista”.²⁹

Iako u drugoj Jugoslaviji nije bilo ni klasičnih „mesijanskih asimilacionista“ koji bi težili stvaranju jedinstvene jugoslavenske nacije, Tito je svejedno igrao ulogu svojevrsnog Mesije socijalističkog bratstva i jedinstva. S druge strane, možemo reći da su postojale dvije vrste reformista: ofenzivni, koji su zagovarali snažniju decentralizaciju i federalizaciju, i defenzivni, koji su nastojali očuvati centraliziranu strukturu, pravdajući povremene ustupke nacionalnim interesima republika. S druge strane, čak i oni mlađi i liberalniji pripadnici političke nomenklature (poput Marka Nikežića ili Latinke Perović) definirali su se kao „revolucionarni demokrati“, pri čemu se ovo „revolucionarni“ moglo čitati kao želju za konzerviranjem dijela (pred)revolucionar-

²⁹ Smith, *Theories of Nationalism*, 255.

ne epohe i tradicije starije generacije, dok je ovo „demokratski” izražavalo želju za promjenom i evolucijom.³⁰ Kako bilo, takva sve više ambivalentna pozicija u odnosu na dominantnu ideologiju jačala je i svijest da nacionalizam nije tek neka ideološka alternativa nego više svojevrsna „dijagonala koja seče kroz sve naše socijalne probleme” (Nikezić).³¹

Tako se i Smithova teorija o nacionalizmu među inteligencijom može povezati s jugoslavenskim intelektualcima, koji su u okviru reformističkih pokušaja često artikulirali etničke i nacionalne zahtjeve, koristeći socijalistički okvir kao legitimacijski mehanizam.

Nudi li intelektualna elita alternativu?

Intelektualci su se nadali da će moći djelovati kao „lojalna opozicija” unutar režima, dok se istovremeno režim nadao da će intelektualci moći istovremeno ostati i korisni kritički mislioci, ali i lojalni komunisti. Sami vlastodršci imali su djelomično uprošćen odnos spram inteligencije. Kako je u zatvorenim razgovorima govorio i sam Tito: „O inteligenciji nikad nisam voleo da govorim. Znam da je inteligencija deo naroda. Radnik postaje tehničar, tehničar postaje intelektualac”.³² No nikad nije bilo sumnje da Savez komunista suštinski mora usmjeravati tokove i u kulturi, čak i kad se doima da on nije direktni nositelj tih tokova nego su to slobodnomisleći intelektualci i umjetnici.

Unatoč ulozi intelektualaca kao nositelja ideja i reformi, njihova pozicija unutar socijalističkog sustava često je bila izazovna. Povremeno su bili gurani prema ulozi kritičara sustava zbog idiosinkratskih, a kasnije i represivnih reakcija vlasti na njihove pokušaje političkog angažmana. Pierre Bourdieu opisuje intelektualce kao aktere koji balansiraju između autonomije i intervencije u političkom životu.³³ U Jugoslaviji prema tom izazovnom balansiranju gurala ih je i partijska politika koja ih je istovremeno htjela i mobilizirati i kontrolirati, ne uviđajući duboku protuslovnost takvih nastojanja.

Oni su se pak vodili neslužbenom doktrinom, kako put do odgovarajućeg društvenog uređenja mora biti putem javnog mišljenja poguran u javnoj sferi, onakvoj kakvom ju je tih 1960-ih godina otprilike definirao Jürgen Habermas, kada će politika usmjerena kolektivnom voljom, a koju oblikuju intelektualci, biti vodič prema društvu u kojem će pojedinci (ali i narodi) ostvariti svoja prava i autonomiju.³⁴

³⁰ Marino Badurina, „Who Were the Liberals and Conservatives in Yugoslavia in the Late 1960s and Early 1970s? Conflict between Centrist Factions”, *Philosophy and Society* 34, no. 4 (2023): 577.

³¹ Badurina, „Who Were the Liberals and Conservatives in Yugoslavia”, 578.

³² Добрица Ћосић, *Књига о Титу* (Београд: Лагуна, 2023), 96.

³³ David L. Swartz, „From Critical Sociology to Public Intellectuals: Pierre Bourdieu and Politics”, *Theory and Society* 32, no. 5/6 (2003): 808–809.

³⁴ Jürgen Habermas, *Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1991), 30–31.

Nacionalni intelektualci bili su, dakle, najbolji učenici (novo)marksističkih učitelja, pa i same Partije koja nominalno nikad nije odustala od *đilasovskog* ideala o idejnoj avangardi koja se s administrativne prebacuje na idejnu i agitacijsku ulogu, te koja naposljetku „odumire” kao i država.³⁵

No, baš zbog toga Partija nije mogla abdicirati od vlastite uloge „kolektivnog intelektualca” i prihvatiti dualnu moć s drugim idejnim centrima. Stoga u socijalističkom društvu intelektualci i vladajuća Partija kao da su bili u trajnom „dijalogu gluhih”.

Intelektualci su se suočavali s ograničenom slobodom izražavanja i pritiscima od strane partijskih vlasti. Doduše, ti intelektualci mogli su i fingirati autonomiju, ostajući formalno odvojeni od politike, dok zapravo interveniraju u političke procese. U Jugoslaviji ta ambivalentnost intelektualaca dolazila je do izražaja kroz slučajeve poput Matice hrvatske, najstarije hrvatske kulturne institucije koja je dugo vremena zadržavala svoj prestižni status, a gdje je okupljena intelektualna elita koristila svoje pozicije kako bi, na jedan način, podržala nacionalističke aspiracije, dok je formalno i dalje bila unutar okvira socijalističkog sistema.

Opća je ocjena da se u Hrvatskoj između X. sjednice CK SKH (početak 1970.) i štrajka studenata (studen 1971.) masovni pokret otrgnuo partijskoj kontroli, dok je sama Matica hrvatska tijekom 1971. godine narasla od 2.300 na 41.000 članova.³⁶ To je donekle iznenadilo i samu Maticu koja je uvijek ostala ambivalentna spram svog statusa i uopće želje da bude masovna organizacija. Još početkom 1970. jedni su govorili da „Matica hrvatska nije masovna kulturna organizacija niti će to biti”,³⁷ dok su čak i oni ambiciozniji iznosili projekcije kako bi bilo dobro „ako bismo imali 10.000 članova-radnika”.³⁸ Može se stoga reći da se taj isti nacionalni pokret otrgao kontroli i same Matice.

Kako je krajem 1960-ih i posebno početkom 1970-ih ona postajala sve masovnija i moćnija organizacija (zapravo u vječnoj dilemi da li da se samodefinira kao organizacija ili institucija), tako se javljao i paralelni oprez i potreba da bude obezličena, bez svog unisonog stava, već da samo pojedinci u njoj imaju svoj stav za koji Matica ne može kolektivno odgovarati. No, bila je ta pozicija arbitrarno postavljena. Drugim riječima, kada je djelovalo da su ideje diseminirane po njenim publikacijama u naletu, onda vodstvu Matice nije smetalo da budu percipirane kao opće, kolektivne, one iza kojih stoji čitava struktura, većina društva, uostalom i sama nacija. No, ako bi te ideje bile

³⁵ Александар В. Милетић, *Сарадник, њрошивник, нејријашељ: идеолошко-полићичко деловање Милована Ђиласа 1945-1954* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2023), 491.

³⁶ Budding, *Srpski intelektualci i nacionalno pitanje*, 76.

³⁷ HDA, 1567, kut. 56, II/44, Stenografski zapisnik sa sastanka Glavnog odbora Matice hrvatske, 21. 2. 1970.

³⁸ HDA, 1567, kut. 56, II/64-65, Stenografski zapisnik sa sastanka Glavnog odbora Matice hrvatske, 21. 2. 1970.

ugrožene, dovedene u pitanje kroz neku novu konstelaciju snaga, onda se od njih moguće ograditi kao od pojedinačnih, individualnih, koje nisu dio nekog sistema, zavjere, urote itd. Naravno da je tadašnja politička kasta prozrela i razumjela tu dvostruku igru. No, val represije koji je uslijedio, konkretno u Hrvatskoj nakon 1971., zapravo je bio odlučujuće konstituirajući za samopoimanje onog kritičkog dijela hrvatskih intelektualaca koji se našao pod udarom represije. Tako je politički establišment smijenjenim, osuđenim i zatvorenim intelektualcima omogućio novu strukturu, praktički zaokruživši njihov identitet. Ranije su vrijedili oni stavovi i ideje koji su se mogli naći na stranicama novina i časopisa, izgovorene na plenumima, tribinama i skupovima, pa i u neformalnim kavanskim razgovorima. Sada su u vrijednost za sebe pretvoreni oni stavovi i ideje zbog kojih se odlazilo u zatvore.

Budući da u jednom društvu uvijek ima više knjiga i časopisa nego što ima zatvora, zatvorsko iskustvo je, po prirodi stvari, homogenizirajuće i esencijalizirajuće. Dapače, duljina zatvorskog staža postala je stvar prestiža, surevnjivosti, primjerice između studentskih vođa Ivana Zvonimira Čička i Dražena Budiše,³⁹ a oni koji su zatvorske kazne izbjegli (poput Savke Dabčević-Kučar i Mike Tripala) kasnije će, uoči tranzicije i tzv. demokratskih promjena krajem 1980-ih, sa zaostatom i manjkom simboličnog kapitala ulaziti u slobodnu političku utakmicu.⁴⁰

Iako su intelektualci predstavljeni kao alternativa partijskom jednoulju, njihova uloga nije uvijek bila autentična. Reakcije vlasti često su ih gurale prema poziciji opozicije, ali istovremeno su im vlasti omogućile stvaranje struktura unutar kojih su mogli dalje djelovati. Intelektualci su posredovali između najviših ideja i njihove socijalne primjene, ali su te ideje rijetko bile njihove vlastite.⁴¹ Tako su intelektualci postali neka vrsta lažne alternative, bez stvarne političke moći da izazovu temeljite promjene.⁴²

Naposlijetku, kroz ovu temu i aktivnost intelektualaca otvara se i najšire historiografsko pitanje – pitanje promjene u povijesti. Jesu li za promjene uvijek zaslužni sudionici vremena ili promjene nastupaju i neovisno o svemu što pojedinci i grupe poduzimaju? Možemo li prihvatiti da je promjena uvijek mogućnost, ali da se događa poput neke vrste mutacije, čiji se smjer, kako u prirodi, tako u društvu i povijesti nikad ne može sa sigurnošću pred-

³⁹ Ivica Marković, „Čičak je na Budišu bio ljubomoran jer je dobio četiri godine zatvora, a on tri. Čitavih 50 godina se nisu pomirili”, *Slobodna Dalmacija*, pristupljeno 11. 11. 2024, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/cicak-je-na-budisu-bio-ljubomoran-jer-je-dobio-cetiri-godine-zatvora-a-on-tri-citavih-50-godina-se-nisu-pomirili-1432366>

⁴⁰ Marino Badurina, „Gdje su Savka i Tripalo bili '89?“, u *Raspad Jugoslavije početkom 1990-ih godina: kontekst, posljedice, iskustva. Peti „History Fest“ 2021*, ur. Husnija Kamberović (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021), 71–72.

⁴¹ Ozren Žunec, „Intelektualci: humanistička tradicija protiv demokracije”, *Erasmus: Časopis za kulturu demokracije* 1, br. 1 (1993): 21.

⁴² Петар Ристановић, *Илузија моћи: српски кријички интелектуалци и илузија моћи* (Београд: Фондација Александра Невског, Принцип ИП 2020), 10.

vidjeti niti se na njega može presudno utjecati.⁴³ Ako je tako, onda se svi sudi-
onici povijesnog kretanja samo brže ili sporije ukrcavaju u vlak promjena, ali
ne mogu tvrditi da ga pokreću, niti da znaju kamo u konačnici ide.

Zaključak

Odnos između nacionalizma i socijalizma u Jugoslaviji 1960-ih bio je duboko isprepleten i pun naizglednih paradoksa. Jugoslavenski model socijalizma pokušao je sintetizirati nadnacionalne socijalističke ideale s nacionalnim aspiracijama, ali je ta sinteza bila inherentno nestabilna. Socijalistički projekt, koji je težio stvaranju bratstva i jedinstva među narodima federacije, istovremeno je morao priznati i održavati specifične nacionalne identitete. Ova dinamika rezultirala je stalnim napetostima između univerzalnih socijalističkih ciljeva i partikularnih nacionalističkih težnji. Pokušaji integracije često su se pretvarali u instrumente za jačanje nacionalnih identiteta, umjesto da ih potisnu ili nadvladaju.

Intelektualci su, kroz literarnu i publicističku (hiper)produkciju tih godina, počeli igrati važnu ulogu u tim procesima. Kao nositelji ideja i ideološki posrednici, djelovali su na razmeđu između teorije i prakse, kritizirajući sustav dok su istovremeno pokušavali ponuditi vizije reformi. Međutim, njihova pozicija kao alternativne političke snage bila je ograničena. Reakcije vlasti i establišmenta prema njima igrale su ključnu ulogu u oblikovanju njihovog identiteta. Bio je to još jedan dokaz kako se identitet konstruira kroz vanjske utjecaje i konflikte. Vlast, kroz represiju, pohvale ili marginalizaciju, definirala je intelektualce kao opasne, korisne ili marginalne, čime su oni internalizirali te reakcije i gradili svoj identitet u odnosu na njih.

Unatoč pokušajima da se usprotive establišmentu ili promoviraju socijalne i nacionalne vrijednosti, intelektualci su u jugoslavenskom socijalizmu ostali zarobljeni unutar istog misaonog okvira. Njihovi pokušaji izazivanja sustava korištenjem njegovih vlastitih alata – jezika ideologije i intelektualnih koncepata – dodatno su ih vezali za konstrukciju identiteta unutar sustava. Tako je čak i njihova pobuna bila samo reakcija na ono što su percipirali kao autoritet ili ugnjetavanje, a ne izraz istinske slobode ili individualnosti. Njihova kritika često je bila usmjerena na simptome, dok je sama struktura sustava ostajala netaknuta.

Ova analiza ukazuje na važnost dubljeg razumijevanja složenih odnosa između nacionalizma i socijalizma, kao i uloge intelektualaca u oblikovanju političkih ideja i povijesnih procesa. Jugoslavenski intelektualci, iako ambiciozni u svojim namjerama, nisu uspjeli postići značajniju autonomiju ili transformirati sustav iznutra. Njihova pozicija unutar političkog prostora federacije bila je sputana unutarnjim i vanjskim faktorima, uklju-

⁴³ „Outline of A Future Science of Humanity”, Liah Greenfeld, datum pristupa 29. 10. 2024. <https://liahgreenfeld.com/category/social-science/>.

čujući kontrolu vlasti, strukturalne prepreke i vlastitu ovisnost o ideološkom okviru socijalizma.

Posebno je zanimljivo kako su intelektualci često reproducirali iste obrasce moći i kontrole koje su nastojali kritizirati. Njihova uloga kao posrednika između socijalizma i nacionalizma bila je ključna, ali u konačnici ambivalentna. S jedne strane, artikulirali su zahtjeve za promjenama i ukazivali na nedostatke sustava, dok su s druge strane doprinosili legitimaciji postojećeg poretka koristeći njegov jezik i instrumente. Ovo paradoksalno djelovanje otkriva duboku ovisnost intelektualaca o strukturama koje su pokušavali nadvladati.

Zaključno, odnos između nacionalizma i socijalizma u Jugoslaviji, kao i uloga intelektualaca u tom procesu, ilustrira složenost političkih i ideoloških interakcija u multinacionalnim državama. Ova analiza ostavlja nas s važnim pitanjima o mogućnostima reformi i transformacija unutar ideoloških sustava koji nastoje balansirati univerzalizam i partikularizam. Istodobno, ukazuje na nužnost istraživanja uloge intelektualaca u oblikovanju povijesnih procesa, kao i na njihov kapacitet – ili nedostatak istog – za generiranje stvarnih društvenih promjena.

Spisak referenci

Arhivi

- Hrvatski državni arhiv. Fond 1567, Matica hrvatska

Tisak

- *Slobodna Dalmacija* (2024)

Literatura

- Badurina, Marino. „Javna polemika Stipe Šuvara i Šime Đodana iz 1969. kao primjer borbe ideja u (trans)nacionalnom kontekstu”. *Časopis za suvremenu povijest* 53, br. 3 (2021): 823–850. DOI: 10.22586/csp.v53i3.18614
- Badurina, Marino. „Gdje su Savka i Tripalo bili '89?“. U *Raspad Jugoslavije početkom 1990-ih godina: kontekst, posljedice, iskustva*, uredio Husnija Kamberović, 65–92. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2021.
- Badurina, Marino. „Who Were the Liberals and Conservatives in Yugoslavia in the Late 1960s and Early 1970s? Conflict between Centrist Factions”. *Philosophy and Society* 34, no. 4 (2023): 571–590. DOI: 10.2298/FID2304571B.
- Breuilly, John. *Nationalism and the State*. 2nd ed. Manchester: Manchester University Press, 1993.
- Budding, Audrey. *Srpski intelektualci i nacionalno pitanje 1961–1991*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2004.
- Ćosić, Dobrica. *Knjiga o Titu*. Beograd: Laguna, 2023. (Cyrillic)
- Flere, Sergej, i Rudi Klanjšek. *Da li je Jugoslavija morala da umre*. Beograd: Dan Graf, Danas, 2017.

- Greenfeld, Liah. *The Spirit of Capitalism: Nationalism and Economic Growth*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 2001.
- Greenfeld, Liah. *Nationalism and the Mind: Essays on Modern Culture*. Oxford: Oneworld Publications, 2006.
- Greenfeld, Liah. *Nationalism: A Short History*. Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2019.
- Greenfeld, Liah. „Outline of A Future Science of Humanity”. Accessed October 29, 2024. <https://liahgreenfeld.com/category/social-science/>.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991.
- Hayek, Friedrich A. „The Intellectuals and Socialism”. *University of Chicago Law Review* 16 no. 3 (1949): 417–433.
- Ichijo, Atsuko. *Nationalism and Multiple Modernities: Europe and Beyond*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013.
- Janković, Branimir. „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji”. In *Intelektualna historija*, uredio Branimir Janković, 11–77. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; FF Press, 2013.
- Jović, Dejan. *Jugoslavija država koja je odumrla*. Zagreb, Beograd: Prometej, Samizdat B92, 2003.
- Kanclajter, Boris, i Krunoslav Stojaković. „'1968' u Jugoslaviji – studentski protesti između Istoka i Zapada. U 1968 – Četrdeset godina posle. Zbornik radova, 453–480. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Ljevak, 2012.
- Mevius, Martin. „Reappraising Communism and Nationalism”. *Nationalities Papers* 37, no. 4 (2009): 377–400. DOI: 10.1080/00905990902985637.
- Miletić, Aleksandar V. *Saradnik, protivnik, neprijatelj: ideološko-političko delovanje Milovana Đilasa 1945–1954*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2023. (Cyrillic)
- Milosavljević, Olivera. *Činjenice i tumačenja: dva razgovora s Latinkom Perović*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2010.
- Riddell, John, eds. *Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! Proceedings and Documents of the Second Congress of the Communist International, 1920 (Volume 1)*. New York: Pathfinder, 1991.
- Ristanović, Petar. *Iluzija moći: srpski kritički intelektualci i iluzija moći*. Beograd: Fondacija Aleksandra Nevskog, IP princip, 2020.
- Selinić, Slobodan. *Srbija i jezički sukob u Jugoslaviji 1967*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2017. (Cyrillic)
- Smith, Anthony D. *Theories of Nationalism*. 2nd ed. New York: Holmes and Meier Pub, 1983.
- Swartz, David L. „From Critical Sociology to Public Intellectuals: Pierre Bourdieu and Politics”. *Theory and Society* 32, no. 5/6 (2003): 791–823. DOI: 10.1023/B:RYSO.00000004956.34253.fb.
- Štajduhar, Meri. „Intervjui”. In *Krležijana 1 (A–LJ)*, uredio Velimir Visković, 366–372. Zagreb: Leksikografski Zavod „Miroslav Krleža”, 1993.

- Van Ree, Erik. „Nationalist Elements in the Work of Marx and Engels: A Critical Survey”. *MEGA – Studien* 6, no. 1 (2000): 25–49.
- Van Ree, Erik. *Boundaries of Utopia: Imagining Communism from Plato to Stalin*. London: Routledge, 2015.
- Wachtel, Andrew B. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Woodward, Susan L. *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995.
- Zubak, Marko. „The Croatian Spring 1967–1971: Testing the Pitfalls of the Croatian Historiography and Beyond”. *East Central Europe* 32, no. 1–2 (2005): 191–226.
- Zubak, Marko. „The Yugoslav Youth Press (1968–1980): Student Movements, Subcultures and Communist Alternative Media”. PhD diss., Central European University Budapest, 2013.
- Žunec, Ozren. „Intelektualci: humanistička tradicija protiv demokracije”. *Erasmus: Časopis za kulturu demokracije* 1, br. 1 (1993): 20–29.

Summary

Marino Badurina

Nationalism and Socialism in Yugoslavia in the Late 1960s and Early 1970s: The Dynamics of the Relationship Between the Party and Intellectuals

Abstract: This paper examines the complex relationship between the League of Communists of Yugoslavia (the Party) and intellectuals in Yugoslavia during the late 1960s and early 1970s, with a focus on the interplay between nationalism and socialism. Although Yugoslav socialism was officially internationalist in its outlook, actually it had its roots in nationalism, which contributed to its enduring ideological duality. The Party sought to synthesize universal socialist ideals with specific national identities, while intellectuals simultaneously promoted socialist values and articulated national aspirations, often framed within socialist rhetoric. Their role was ambivalent: they criticized the Party's monopoly on power yet frequently remained within the same ideological framework. The paper concludes that this relationship, marked by conflicts and mutual influences, demonstrates that nationalism was not merely an obstacle to socialism but its very foundation, shaping Yugoslavia's political and social processes in a lasting way.

Keywords: Yugoslavia, intellectuals, Party, nationalism, socialism

This paper delves into the complex relationship between the League of Communists of Yugoslavia (the Party) and intellectuals during the late 1960s and early 1970s, with a particular focus on the interplay between nationalism and socialism. While Yugoslav socialism outwardly championed the ideals of internationalism and unity, it was inherently rooted in nationa-

lism, which shaped its ideological framework and political praxis. This paradox created ongoing tensions as the Party attempted to balance universal socialist ideals with the distinct national identities of Yugoslavia's constituent peoples.

Intellectuals occupied a critical yet ambivalent role within this dynamic. On one hand, they aligned with the Party's vision of socialist progress and unity; on the other, they articulated national aspirations, often cloaked in socialist rhetoric, which challenged the Party's central authority. Events such as the 1967 Declaration on the Name and Status of the Croatian Literary Language highlight this tension, revealing how national movements utilized socialist frameworks to legitimize their demands.

The Party viewed intellectuals as ideological pioneers but also sought to control and co-opt them to preserve its dominance. In response, intellectuals used their semi-autonomous platforms to critique the Party, focusing on issues such as the lack of political pluralism and democratic reforms. However, their critiques seldom transcended the ideological bounds of socialism, limiting their capacity to propose systemic alternatives.

This study argues that the intellectuals' position was marked by dual dependency: their reliance on the socialist framework to voice national concerns and their inability to challenge the foundational interplay between nationalism and socialism. The Party's attempts to suppress or incorporate intellectual dissent further shaped their identity and role in Yugoslav society.

Ultimately, the paper concludes that the interdependence of nationalism and socialism not only defined the political and ideological struggles of this era but also underscored the intellectuals' constrained ability to enact meaningful change.